

ПРАВИТЕЛСТВЕНА ЛЕДЕРНИЦА У ТОПЧИДЕРУ

Тридесетих година прошлог века Србија је, с порастом становништва и устројством војске, с развојем модерног обућарског заната и постепеном европеизацијом начина живота варошког становништва, осећала све већу потребу за сопственом производњом разних врста прерађене сирове коже. Стари табачки занат по варошима и мањим местима, затечен после ослобођења од Турака, није могао својом једнообразном врстом штављене коже да задовољава настале потребе. Стога је Србија морала да увози из Аустрије, која је тада имала доста развијену кожарску индустрију, приличне количине ђонова, бланкледера, викледера и друге врсте модерне коже.

Србија је у ову суседну земљу извозила по ниским ценама велике количине сирове коже, а увозила је по високим ценама фабричку прерађену кожу, готову модерну обућу, кожну галантерију и друге кожне производе. При томе је био присутан и проблем снабдевања војске солидном војном обућом. Врло развијено сточарство и простране шуме богате разним шумским сировинама, укључујући и скупце на крзна животиња, као и друге сировине с којима је земља располагала, пружале су основу за будући развој кожарске индустрије у Србији. Али, за овакав подухват у тадашњој привредно заосталој земљи, није постојало фабричко искуство а ни инвестициона средства већих размера.

Кнез Милош је и у овој прерађивачкој грани спроводио логичну економску поли-

тику. Иако је још тада имао понуде странаца за оснивање фабрике кожа, Милош је сматрао да је Србији довољно само оснивање већих радионица са једноставнијом техником, у којима би се производња усклађивала важнијим потребама и у којима би се истовремено обучавао млади кадар за ову врсту производње.

С таквим циљем основане су и подигнуте у кратком раздобљу три државне кожарске радионице. Прво је подигнута мала Табакана у Топчидеру 1834. године. За откупљену земљу плаћено је 19.201,12 гроша, а за изградњу нове зграде 16.656,12 гроша.¹ Надзор над овом табаканом поверен је Томи Вучићу Перишићу. Већ 1837. подигнута је Табакана у Крагујевцу, на Лепеници. Руковање овом табаканом поверено је бечком стручњаку Јохану Рајнхолду. Због великих издатака и сталних губитака, Табакана је после десет година уложеног труда продата 1847. године.²

Београд је после Хатишерифа 1830. и 1833, у условима нових друштвено-економских односа, пораста становништва, развоја унутрашњег тржишта и међународне трговинске размене, постајао привредно средиште аутономне Србије. Снабдевање војног гарнизона намирницама и опремом, између осталог, и солидном обућом, спадало је у важне проблеме тадашње војне управе. Табакана у Крагујевцу задовољавала је само локалне потребе, а мала Табакана у Топчидеру имала је врло ограничену производњу. Увоз коже из Аустрије достигао је тих година све веће размере.

Пред крај своје прве владе кнез Милош, иако веома незадовољан постигнутим резултатима крагујевачке и топчидерске табакане, није напуштао идеју о једној боље опремљеној и већој државној кожарској радионици, која би задовољавала својом производњом домаће потребе и донекле смањила увоз коже из Аустрије. У том погледу имао је подршку Томе Вучића Перишића, који је стекао искуство доброг надзорника приликом изградње постојеће табакане и других државних објеката у Топчидеру. Тако је 1838. године приступљено градњи нове радионице, познате под називом „Правителствене ледернице“.

Топчидер је из више разлога изабран опет као најпогодније место за локализацију Ледернице. Најпре због Топчидерске реке и постојеће воденице, јер је за прераду сирове коже коришћена велика количина воде. Осим тога, Ледерница на домак Београда имала је пространо тржиште за продају својих производа, поготово што је тада, октобра 1838. године, довршена велика војна касарна у Палилули, коју је требало снабдевати јаком кожом за војну обућу и за друге кожне делове војне опреме. У том живописном комплексу, уоквиrenom густом шумом, подигнути су 1836. године разни државни објекти који су по својој намени имали извештан значај за будућу ледерницу. Подигнута је војна касарна која је стајала 61.993,16 гроша; магацин за жито по цени од 51.070,27 гроша; механа по цени од 28.919,28 гроша — све под надзором Томе Вучића Перишића.³ Са изградњом житног магацина и механе, отпочело се тада са реализацијом великог пројекта сједињавања и комбиновања разних пољопривредних грана са одговарајућим објектима у заједничку установу под називом „Правителствена добра у Топчидеру“, а све то ради снабдевања војног гарнизона, београдског становништва и околних села.

Милошев одлазак са власти 1839. године није пореметио почетак рада тада довршене Ледернице. Схватајући њен велики значај за домаћу привреду, уставобранитељи су посветили велику пажњу њеном будућем развоју. Прва мера односила се на контролу целокупног рада, па је Ледерница, стога, стављена у непосредну надлежност Попечителства финансија за чије

је одлуке била потребна сагласност Совјета. Лоше пословање Крагујевачке табакане навело их је, да спроведу нови начин рада у Ледерници. Док је Крагујевачка табакана имала за руководиоца страног стручњака, који је био принуђен да подиже свој кадар од неуких шегрта до мајстора, Ледерница у Топчидеру имала је одмах у почетку квалификоване мајсторе и калфе, способне за савршенији начин производње. Неки од ових премештени су из Крагујевца у Топчидер, а међу њима и један мајстор који је био у Бечу на специјализацији. С таквом квалификованом радном снагом, Ледерници, по мишљењу Совјета, није био потребан руководитељ високе техничке спреме као што је био Рајнхолд у Крагујевцу, већ послован човек, организатор, трговац и добар познаваца домаћег тржишта.⁴

У смислу ове политике приступљено је најпре одабирању човека који би, према наведеним квалификацијама, био подесан за положај руководиоца, односно „манипуланта“ Ледернице. Међу кандидатима истицао се Јован Араповић, родом из Ваљева, трговац по струци. Рођен 1802, Араповић је учио школу у Ваљеву, бавио се трговином по Турској и дошао у Србију 1831. године као вешт трговац с добрим знањем турског језика. Указом од 26. априла 1839. постављен је за манипуланта Ледернице, са годишњом платом од 400 талира; за писара је постављен Стаменко Анђелковић, рођен у Мокром Лугу, Округа београдског, са годишњом платом од 150 талира. Анђелковић је учио школу у Београду на српском језику, бавио се такође трговином и знао је турски језик. У његовој кондуит-листи од 1842. назначено је, да је учтив, покоран, снисходљив и некажњаван. Араповић и Анђелковић имали су статус државних службеника.⁵

Ледерница је у току прве године рада 1839—1840. године, поред манипуланта и писара, имала 11 запослених радника, и то: 2 квалификована мајстора, 2 калфе за израду европске врсте кожа, 4 калфе за израду турских ђонова, 2 момка, 1 регута и кочијаша.⁶ У њеном склопу налазили су се следећи објекти: главна зграда са неколико одељења и стамбеном просторијом за манипуланта; стара табакана из 1834. године са уређајем; воденица на Топчидер-

ској реци која је служила за наводњавање веће количине воде неопходне за прераду сирове коже; штала за коњску запрегу с колима; шупа за смештај прерађене коже; чардак за смештај шишарке у Забрежју на савској обали; простор за пластове сена код Јакшићеве воденице, у Кошутњаку и покрај Конака.⁷

У Ледерници су прерађиване разне врсте сирових кожа: воловске, кравље, јунеће, биволске, коњске, јеленске и срнеће коже. Воловске сирове коже прерађиване су највише у ђонове фунташе, у турске ђонове и бланкледере; телеће сирове коже прерађиване су у викследере, а јунеће и коњске коже у „борнобир“ коже. Беле јеленске и срнеће коже врло су цењене на тржишту.

По својој структури и начину производње и по броју запослених радника, међу којима је извршена подела рада, Правителствена ледерница била је велика радионица у којој је спроведена кооперација рада заснована на занату и на подели рада, те је као таква представљала прелаз ка фабричком систему. По Марксовом тумачењу, кооперација у овом простом облику, у којој је запослен већи број најамних радника у истом процесу рада и у којој је извршена подела рада, а занат је остао основцем, представља полазну тачку капиталистичке производње.⁸

Начин прераде сирових кожа у Ледерници, посматран по појединим фазама процеса производње и по извршеној подели рада, потпуно је одговарао наведеним карактеристикама радионице засноване на кооперацији рада. Поред обичних алата, Ледерница је имала савршеније ручне справе: дрвене кришке као гусенице за ролање коже; гвоздене рекере за растезање коже; гвоздене тањире за фалцовање коже; месингане фалцне и „штранк месере“; велика гвоздена клешта за држање фалцованих кожа; справу за истурање коже; справе за вађење коже из креча; специјалне справе за савијање ђонова; велике немачке тескере; справе за скидање длака са сирових кожа; жрвњеве за млевење јелове коре и шишарке итд.⁹ Алата су куповани делимично у Србији. За оштрење алата купљено је 1842. године осам брусача са саповима по цени од 34,20 гроша чаршијских, једно тоцило 28,40 гроша чаршијских

и један цилок занатски 65 гроша чаршијских.

Све сировине, потребне за производњу, куповане су углавном у земљи. Развијено сточарство у Србији пружало је скоро све врсте сирове коже потребне Ледерници. Једино је велика и сува воловска кожа за производњу ђонова фунташа купована у Влашкој, јер се таква врста воловске коже тешко могла наћи у земљи. Остало материјала као јелова кора, шишарке и јечам било је у довољним количинама у Србији, док је рибљу маст и по који алат Ледерница морала да набавља из Аустрије и Немачке.¹⁰

Сирове коже куповане су непосредно од касапа, механџија, трговаца, рабаџија, понекад од старешина и других познатих лица. Куповине су вршили манипулант и један од мајстора Ледернице. Цене сирове воловске коже кретале су се 1842. године од 75 до 80 гр. чаршијских по комаду, а цене кравље сирове коже од 40—45 гр. чаршијских. (Видети табелу на стр. 116).

Цене јунећих и телећих сирових кожа биле су 1842. године знатно ниже: јунеће 10—13 гр. чаршијских, а телеће 2,50—5 гр. чаршијских по комаду. Ове сирове коже куповане су такође од арендатора београдских касапница, а поред њих и од Радована, подрумџије Јеврема Обреновића, од Лизефа шустера, Цветка Павловића, рабаџије итд.¹²

За прераду сирових кожа у разне врсте прерађених кожа готових за продају, служили су разни хемијски препарати и други материјали, које је Ледерница куповала мањим делом у Аустрији. Коришћене су доста велике количине соли, креча, стипсе, сапуна, фарбе, гумирабике, туткала, катрана, свећа, лоја, шпирита и др. У току 1841. године купљене су 64 оке соли за израду турских ђонова по цени од 0,12 гр. чаршијских по оки; 1.300 ока креча у Кнежевцу турских по цени од 0,12 гр. чаршијских по оки; 1.300 ока креча у Кнежевцу по 11 гр. чаршијских; стипсе по 1,20 гр. чаршијских; сапуна по 4,20 гр. чаршијских; туткала и катрана по 1,20 гр. чаршијских; свећа по 5 гр. чаршијских; шпирита по 7,13 гр. чаршијских; гумирабике за 18 гр. чаршијских; мастила од апотекара за 4,5 гр. чаршијских итд.¹³

У важан материјал за прераду сирових кожа опадале су јелове коре, шишарке, трице и пепео. Јелова кора гуљена је и сушена у ваљевском округу и у Подрињу, одакле је воловским колима допремана у Топчидер. У Аустрији су куповане даске с јеловом кором и гуљене су у Ледерници. Тако је јуна 1842. купљено од Радисава Томића, трговца у Земуну, 3.550 комада дасака разне величине за 676 форинти, и јед-

смештала у свој чардак у Забрежју. Мањи део је користила за своје потребе, а велике количине продавала је трговцима у Земуну, остварујући на тај начин добре зараде. У Забрежју је 1841. године имала 23.192 оке шишарки. Вредност ове количине шишарки, рачунајући 100 ока по цени по 133 гр. чаршијских, износила је 30.846 гр. чаршијских. Следеће године продала је Манојлу Фархију, трговцу у Земуну, 20.600

Куповине разних сирових говеђих кожа
(15. V 1842 — 26. II 1843)

Комада :		Продавци	Гроша чаршијских	
воловских	крављих		по комаду	укупно
377		Манак и Коста Д. Ценовић, арендатори Касапнице вароши Београда	76	28.652
88		Есет Ибраимовић, касабаша вар. Београда	75	6.600
	2	Од истога	40	80
86		Ибраим касапин вар. Београда	77,20	6.665
119		Јован Максимовић, механција топчидерски	80	9.520
	7	Од истога	50	350
70		Васа Миливојевић, касапин, Крагујевац	70	4.900
103		Од истога	54,20	5.613,20
	48	Од истога	40	1.920
	408	Милош Мерцановић из врачарског логора по погодби са Томом В. Перишићем	50	20.400
	1	Тома Вучић Перишић	60	60
	1	Таса Ђ. Башкалфић, трговац		60
Укупно			—	84.820,20

на шајка за 40 форинти за превоз до Београда, а августа исте године 1.820 комада дасака с јеловом кором од трговца у Новом Саду за 95,50 форинти и једна шајка за превоз. Од ове количине Ледерница је за своје потребе задржала 29 комада, а остале је продала Павлу Зорићу, надзорнику Правителствених добара.

Млевена шишарка служила је такође за прераду сирових кожа. Она је млевена у Правителственој воденици у Топчидеру. Србија је имала богате јелове и борове шу-

ме плодноне шишаркама које је Ледерница куповала у великим количинама и ока шишарки по цени од 70 цванцика за 100 ока, што је укупно износило 14.420 цванцика. Рачунајући талир по чаршијском течају, чиста зарада износила је 19.260,26 гр. чаршијских.¹⁴

За гориво при преради сирових кожа служило је дрво, куповано у великим количинама. Само у току 1841. године Ледерница је купила од сељака из села Сиб-

нице, Рушња, Држња и Палежа 30 кола дрва (180 фати) по просечној цени од 15 гроша чаршијских за 1 фат дрва. За превоз дрва од Савске обале до Топчидера плаћено је рабацијама 2,15 гр. чаршијских по фату.¹⁵

Поред наведеног сировог и другог материјала, неопходног за производњу, Ледерница је имала и разне ситније издатке који су се сваке године повећавали. У годишњим „Тефтерима о исплаћивању разних трошкова“, налазе се за 1841. годину и ове ставке: коњски подков (4 гр. чаршијских), хартија за писање (2 гр.), оправка кантара (14,24 гр.), дрвене виле за сено (1,23 гр.), коњске симиције (3 гр.), дрвене лопате (1,20 гр. комад), коњски улар (2,20 гр.), крпљење коњског ама (3 гр.), чишћење оцака у Табакани (22 гр.), ковачу за разне оправке (80 гр.), коњска зобница (2,20 гр.), оправка славине (22 гр.), рабацијама за превоз, (40,6 гр.), овас за коње (120 ока 43 гр.), чабар за воду (пинтеру 16,21 гр.), јечам итд.

Поменути трошкови, у које нису урачунате плате особљу, били су готово сваке године већи од процењене цене коштања производње у одређеној години. Такво стање, на пример, било је 1840. године. Ледерница је у току те године издала за куповину воловске, кравље, јунеће, телеће и коњске коже 72.066,4 гр. чаршијских; за разни материјал за прераду кожа 19.034,24

гр. чаршијских; за остале ситнице 8.653,38 гр. чаршијских и за плате особљу 36.058,10 гр. чаршијских, што је укупно износило 136.712,36 гр. чаршијских.

Цене коштања израђених кожа виде се из приложене табеле.¹⁶

Из ових података види се, да су расходи били већи од цене коштања остварене производње у овој, 1840. години за 32.358,34 гр. ч. Манипулант Ледернице сматрао је да се овај негативан биланс може покрити приходима од продаје шишарке, од кирије чардака и др. Такво пословање, видеће мо касније, стављало је Ледерницу у неповољан финансијски положај.

Манипулант Ледернице подносио је годишње билансе расхода и прихода, састављане на врло једноставан начин, без амортизације објеката и уређаја и без других неопходних позиција за исправно вођење послова таквог привредног предузећа. Приходи, уколико су остварени, ишли су у привителствену касу. Годишњи уравниотежени биланси, односно „изводи“ како су називани, садржавали су детаљно сва примања и издавања у току рачунске године која је текла од 1. јуна до 1. маја следеће године.

Капацитет Ледернице могао је да својом повећаном производњом компензује евентуалне губитке који су настајали диспропорцијом између трошкова производње и продајне цене. Ледерница је увек имала на свом стоваришту у Топчидеру довољну

Цене коштања израђених кожа

				комад	укупно
				гр. ч.	гр. ч.
200	комада	кожа	воловских израђених у фунташе	152,20	30.500
30	„	„	„ турске ђонове	86	5.160
15	„	„	таичледера „	86	1.290
15	„	„	воловских „ борнобир	86	4.904
320	1/2	„	„ викследере	90	26.859
386	1/2	„	„ крављих „	66	25.509
30	„	„	„ борнобир	66	1.980
31	„	„	„ јунећих „ и викследере	22	682
247	„	„	„ телећих „	18	4.446
26	комада	кожа	коњских „ викследере	40	1.040
					104.354

количину сировина и другог материјала за производњу, па је штавише могла да добија сировину и од Крагујевачке табакане, уз одмерену накнаду. Величина годишње производње одмеравана је, међутим, апроксимативно према поруцбинама Београдског војног гарнизона и потребама београдских занатлија — обућара, сарача, терзија и др. На стоваришту је увек имала приличан број разних врста кожа за евентуалне купце.

Крајем друге године рада (1840) било је у њеним магацинима у Топчидеру следеће стање:¹⁷

500	комада	ђонова фунташа од воловских кожа
54	„	ђонова турских од воловских кожа
4	„	бланкледера од воловских кожа
12	„	таучледера од воловских кожа
20	„	кожа борнобир од крављих и воловских кожа
155	„	викследера за војску од крављих и воловских кожа
30	„	борнобир кожа од јунећих кожа
247	„	викследера од телећих кожа
6	„	борнобир кожа од коњских кожа
26	„	јеленских белих кожа
14	„	срнећих белих кожа
338	„	крављих и воловских кожа за војску.

У раду се налазе:

230	комада	воловских кожа за ђонове фунташе
253	„	крављих и волоских кожа за војску.

Сирове коже:

268	комада	крављих и воловских кожа
21	„	јунећих кожа
11	„	телећих кожа
2	„	коњских кожа.

Продаја готових кожа вршена је у почетку по поруцбинама, али се убрзо увидело да је због таквог система трговања Ледерница имала на стоваришту доста не-

продатих кожа. Стога је, у сагласности са попечитељом финансија, одлучено да се у Београду узме у закуп дућан ради непосредне продаје заинтересованим купцима. Најпогодније место за отварање дућана било је сасвим разумљиво у чаршији и то у кући Томе Вучића Перишића која је у приземљу имала пространу „магазу“, подесну за трговину овом врстом робе. Са Вучићем је 1. фебруара 1840. године закључен уговор о издавању магацина за месечну кирију од 6 талира.¹⁸ Два дана касније објављен је оглас у Српским новинама „... да дућан у чаршији овдашњој, у којем ће се кожни еснапи Правителствене Ледернице продавати, налази се у кући члена Совјета Томе Вучића Перишића“.¹⁹

Као што смо раније навели, главни купац израђених кожа у Ледерници био је Главни војни штаб у Београду и Војни главни комесаријат. Они су вршили поруцбине било преко Попечителства финансија или непосредно код Ледернице, а плаћање је вршено у талирима. По рачуну од 6. маја 1842. године Војном главном комесаријату продато је 6. маја 1842. године 33 комада великих воловских викследера по цени од 6,50 талира по комаду; 133 комада средњих воловских викследера по цени од 6 талира; 64 комада средњих крављих викследера по цени од 4,50 талира и 7 комада воловских „зарамт“ по цени од 5,50 талира, све у укупном износу од 1.469 талира.²⁰ Из једног рачуна види се да је Ледерница испоручила Главном војном штабу у Београду 30 комада белих „зарамт“ кожа прерађених од воловске коже по цени од 5¹/₂ талира по комаду.

Продавница Ледернице у Београду имала је највише купаца из редова београдских занатлија, особито обућара, сарача, папуџија. Средином 1841. године продавница је имала на лагеру: 90 комада ђонова фунташа; 130 комада турских ђонова; 16 комада борнобир кожа; 5 комада телећих борнобир; викследере, бланкледере, таучледере итд. Ледерница је продавала, такође, воловске репове и говеђе окрџке по врло јефтиним ценама. Од 1841—1842. године Ледерница је продала разних врста кожа у укупној вредности од 143.820,15 гроша чаршијских. Ако се томе дода продаја 60.425 ока шишарке, продаја кола с коњима и амовима, изнајмљивање чардака у

Забрежју трговцима, онда је целокупан приход износио 257.422,30 гроша чаршијских.

Многи београдски обућари били су 1841. и 1842. године стални купци разних кожа произведених у Правителственој ледерници и на продаји у Београду: Мита Николић, Сава Марковић, Борђе Праун, Павле Докић, Анка Станковић, Димитрије Поповић, Павле Грубановић, Мита Табак, Атанасије Стојановић, Михаило Стојчевић, Михаило Јевтић, Вучко Димитријевић, Тане Антоновић, Сава Низански, Мита Црногорац, Сава Бугарски, Јозеф Садлер, Јизеф Кубиновић, Сали Низам, Кузман Трандафиловић, Тома Младеновић, Коста Бранковић, Јеврем Фишер, Настас Добрић, Божја Грујевић, Тодор Николић, Мита Николић, Лаза Бабић, Јова Предић, Видосав Миловановић, Илија Предић, Коста Стојановић, Јован Делини.

Коже из Правителствене ледернице куповали су и београдски сарачи: Радован Милосављевић, Мустафа Мисрли, Уста Ахмет, Уста Салва, Уста Шафир, Стеван Мачвански. Београдске папуције били су такође стални купци: Стојан Манојловић, Марко Ивковић, Риста Наумовић, Јован Митровић, Марко Ивковић, Мита Цветковић, Станко Стојановић, Миленко Петровић, Борђе Поповић, Стојан Крстић, Јован Павловић и други. Било је такође обућара, папуџија и сарача из Смедерева, Свилајнца, Крагујевца, Градишта, Ваљева, Гроцке и Неготина. Кожу су такође куповали ковачи, табаци, шлосери итд. У току 1841. и 1842. године продато је тим занатлијама и другим лицима разних кожа у вредности од 143.820,15 гроша чаршијских.

Коже су 1841. и 1842. године продаване по следећим ценама по комаду у чаршијским грошевима (види табелу):

Коже Ледернице куповали су и поједини земунски и новосадски трговци, из чега произилази да је квалитет ових кожа достигао солидан ступањ. Продаја је врше-

на у талирима по курсу од 23 гроша чаршијска. Курс талира често се мењао, што је ишло на штету Ледернице. Стога је попечитељ финансија актом од 4. јуна 1842. обавестио манипуланта Ледернице, да се приликом продаје робе у талирима равна по курсевима важећим у Београду. Што се тиче продаје у сребру или дукатима, манипулант је имао да наплаћује и таксе од купаца по постојећем обичају, „а бешлуке и друге сумњиве новце да избегава због ексиклука“.²²

Ледерница је као свака трговачка кућа давала својим сталним муштеријама робу на „вересију“, тј. на краткорочну отплату. Манипулација је водила посебан „Тештер од вересије израђеног еспапа што се даје муштеријама и прочим трговцима из Правителствене Ледер фабрике.“ Роба је давана на вересију под разним условима, било исплатом целе цене за кратко време или делимичном отплатом у утврђеним роковима. Од 1. маја 1841. до 1. маја 1842. године било је око 100 продаја робе на вересију. Било је случајева да су купци давали Ледерници као гаранцију потраживања од својих дужника по облигацијама. Колико се из поменутог „Тештера“ види, нико од купаца није судски гоњен за неплату узете робе на вересију.

*

Положај радника запослених у Ледерници био је неповољан. Нарочито су калфе и шегрти били у тешком положају због ниских плата и нерегулисаног радног времена. При томе су подвргавани самовољи манипуланта Јована Араповића. Особље Ледернице било је састављено од стално и повремено запослених лица. У сталне запослене спадали су манипулант и писар као државни службеници, а у повремене запослене спадали су мајстори, калфе, шегрти и кочијаш. Број радника ове друге групе није био увек исти због честих отпуштања, па и напуштања посла. Ледерница

Џон фунташ	110	Телећи викследер	15,20
Турски ђон	80	Бланкледер	57,5
Борнобир кожа	57,5	Таучледер	57,5
Телећи борнобир	15,20	Бела и црна јеленска кожа	15
Крављи викследер	45	Срнећа бела кожа	4

је 1839. и 1840. године имала укупно 13 запослених лица, а од 1841. па надаље број запослених калфи је опадао, па је Ледерница имала средином 1843. године свега 8 запослених лица.

Месечне плате манипуланта и писара биле су фиксне, док су плате, у ствари, најамнине мајстора, калфи и шегрта одређиване према броју дана ефективног рада, а за неке шегрте у месечном износу. Манипулант је сваког месеца слао платни списак Попечителству финансија ради требовања новца. Овај начин обрачунавања напуштен је после 1842. године, када је остао врло мали број радника. Према значајном платном описку за 1842. примања особља Ледернице била су следећа:²³

Манипулант Јован Араповић, месечно	333,13	гроша	чаршијских
Писар Стаменко Анђелковић, месечно	125	„	„
Мајстор Ђорђе Предић, за 8 дана	66,26	„	„
Мајстор Павле Андрејевић, 7 ¹ / ₂ дана	62,20	„	„
Калфе ледерске Риста Дамјановић, месечно	66,26	„	„
Калфе ледерске Мијајло Јовановић за 7 ¹ / ₂ дана			
Шегрти ледерски Мијајло Јоксић, месечно	65	„	„
Шегрти ледерски Павле Јовановић, месечно	60	„	„
Шегрти ледерски Живко Радосављевић, месечно	65	„	„
Регрут ледер Илија Ристић, месечно	10	„	„
Кочијаш Сима Стојановић, месечно	50	„	„

Најамнине калфи и шегрта нису биле довољне ни за репродукцију њихове радне снаге, а камоли за неко нормално издржавање. Калфе су више пута тражиле повишицу, за коју је било надлежно Попечителство финансија и увек им је обећавано да ће им се изаћи у сусрет „када за то дође време“.

Шегрти су у том погледу били упорнији, јер поред тога што су радили с најамнином „само за храну“, нису унапређивани у калфе, иако су стекли потребне квалификације. Више пута тражили су повећање најамнине, а 17. августа 1841. године упутили су колективну молбу манипуланту наводећи да „никако са овом платом себе и фамилију нашу ни самим хлебом издржавати не можемо, јер сваком већ постаје данашња скупоба у храни позната, а нама особито као сиромасима грози кад скупоба све из дана у дан расте“.²⁴

Врло енергичан став заузели су шегрти Мијајло Јоксић, Павле Јовановић и Живко Радосављевић, који су раније били запослени у Крагујевачкој табакани и одатле премештени у Топчидерску ледерницу. Сва тројица имала су преко осам година шегртског стажа, с најбољим препорукама. Њихов писмени захтев за унапређење у калфе и повећање најамнине месецима је пролазио кроз густу мрежу тадашње бирократске администрације и дотерао дотле, да су, губећи наду у повољан исход, напустили посао док им се њихово питање не реши повољно. Може се рећи да је то био први раднички штрајк у Србији.²⁵

Ни остали радници нису били задовољни са својим најамнинама, те су, стога, по-

једини давали отказ на службу ради стицања бољих услова у каквом другом запослењу. Средином 1843. године Ледерница је остала без шегрта, те је била принуђена да тражи замену у Аустрији. Мајстор Павле Андрејевич тражио је такође повишицу, јер ни он није био задовољан са својом најамнином.²⁶ Јуна 1843. године Ледерница је имала свега 8 службеника: манипуланта, писара, 2 калфе, 3 шегрта и коочијаша.²⁷

*

Велике наде, које су очекиване у почетку од ове државне радионице, засноване на кооперацији и подели рада, прве ове врсте кожарске производње у тадашњој привредно заосталој Србији, ишчезавале су из године у годину пред све већим нерентабилитетом исказаним минималним зарадама у односу на величину уложеног капитала.

После три године рада Ледернице, разочарани попечитељ финансија Павле Станишић, обавестио је Совјет 1842. године да Ледерница својом производњом и својим пословањем доноси Правителству „више штете него користи“. Стога је предложио Совјету да се Ледерница изда у закуп по цени која би Правителству осигурала добар приход.

Совјет се није сложио са овим предлогом, јер је сматрао сасвим исправно, да би требало пронаћи вештог и вредног кожарског мајстора, који би послове стручно обављао с већим или мањим бројем радника, водећи рачуна да квалитет и обим производње Ледернице одговарају тражњи на тржишту, јер ће једино такво поступање ићи, „на ползу и чување правителствене касе“. Кнез се сложио са овим мишљењем.²⁸ Ни познати економисти тога доба у свету не би боље саветовали.

Поступајући по овом предлогу Совјета, попечитељ финансија поставио је 26. маја 1842. године Ђорђа Предића, кожарског мајстора из Вршца, који је повремено радио у Ледерници, за руководиоца кожарске производње и с њим закључио једногодишњи уговор којим га је овластио да предузима све корисне мере за напредовање Ледернице. Рок од једне године предвиђен у уговору био је сувише кратак за постизање позитивног резултата, уколико пре што је Предић предвиђао извесне реформе у производњи и пословању, које су изискивале дуже време за санирање стања у Ледерници. Стога је тражио од попечитеља продужење уговора, али је одбијен. Тако је овај последњи покушај спасавања Ледернице претрпео неуспех.

Пословање Ледернице у току 1843. године нагло се погоршавало. Радници су по-

степенено отпуштани, производња је свође-на на најмању меру, а продаја робе је стагнирала. Отказан је дућан у београдској чаршији. Рад у Ледерници обустављен је октобра 1843. године са дефицитом од 54.025 гроша чаршијских. Манипулант Јован Араповић премештен је у Пожаревац и постављен за благајника Пожаревачког округа. Писару је нађено неко запослење у администрацији. Роба је једним делом продата на јавној лицитацији 23. новембра 1843. године за 32.550 гроша чаршијских, а остатак је Совјет уступио Главном војном штабу у Београду. Понуде приватних лица за закупљивање Ледернице нису биле прихватљиве. Надзор над свим грађевинама и уређајима Ледернице поверен је Заводу топчидерске економије. У инвентару овог Завода од 31. децембра 1856. године убележене су под XII ствари у кожари у вредности од 7.870 гроша чаршијских.²⁹

Тако је и ова државна кожара завршила неуспешно свој петогодишњи рад. За државну управу ово је била поука да оснивае оваквих предузећа, под тадашњим привредним условима у Србији, прелушта приватној иницијативи, уз државну потпору. У том смислу је попечитељ финансија препоручио Совјету да „Правителство, изумимајући ретке случајеве, фабрике не држи“.³⁰

Неуспеси државних кожара у Крагујевцу и у Топчидеру дуго су неповољно утицали на развој ове гране индустрије у Србији. Под условима све већег увоза прерађене коже из Аустрије и из других земаља, приватни капитал у Србији није се упуштао у озбиљне инвестиције без државних повластица. Интересовање ће отпочети тек после доношења Закона о потпомагању домаће индустрије 1873. године.

СКРАЋЕНИЦЕ

АС КК Архив Србије, Књажевска канцеларија.
АС ДС Архив Србије, Државни савет.

АС МФ Архив Србије, Министарство финансија.
АС МФ-К Архив Србије, Министарство финансија, Казначейство.

НАПОМЕНЕ

- ¹ Мита Петровић, *Финансија и установе обновљене Србије*, књ. I, Београд 1901, стр. 761.
- ² АС ДС, 1837, 41. — АС КК 1837, X, 237. — АС ДС 1837, 133.
- ³ Мита Петровић, н. д., 763.
- ⁴ АС ДС 1839, бр. 53.
- ⁵ АС ДС 1842, бр. 38.
- ⁶ АС МФ-К, 1842, бр. 51, 54.
- ⁷ АС МФ-К, 1845, бр. 4.
- ⁸ К. Маркс, *Капитал I*, Београд 1947, изд. Културе, ћирилицом, стр. 267, 270, 274, 375.
- ⁹ АС МФ-К, 1845, бр. 4.
- ¹⁰ АС МФ, ф. II, 1841, р. 85.
- ¹¹ АС МФ 1842, ф. V, р. 23.
- ¹² Исто.
- ¹³ АС МФ-К, 1841, бр. 2.
- ¹⁴ АС МФ, 1842, ф. V, р. 23.
- ¹⁵ Исто.
- ¹⁶ Исто.
- ¹⁷ Исто.
- ¹⁸ АС МФ-К, 1841, бр. 2.
- ¹⁹ Српске новине од 3. II 1840, бр. 5.
- ²⁰ АС МФ-К, 1842, бр. 20.
- ^{20a} Исто, бр. 17.
- ²¹ Исто, Пбр. 1173.
- ²² Исто, Пбр. 334.
- ²³ АС МФ, 1842, ф. V, р. 23.
- ²⁴ АС МФ-К, рбр. 1498.
- ²⁵ Исто.
- ²⁶ АС МФ 1843, бр. 12.
- ²⁷ АС АС МФ 1843, бр. 39.
- ²⁸ АС ДС 1842, бр. 174.
- ²⁹ АС МФ 1843, ф. IX, р. 15, 16.
- ³⁰ АС МФ 1843, бр. 17; ф. II, 22; ф. IX, 15. — ДС 1843, бр. 252.

THE STATE-OWNED TANNERY AT TOPČIDER

Nikola Vučo

In the 1830s, when the townspeople in Serbia grew in number and when the way of life gradually got modernized, an increasing demand started to be felt for various home produced kinds of leather which had also to be used for military outfit. There were two small tanneries, but their output was not sufficient to meet the demand in the market. Prince Miloš made efforts to settle this problem in 1838 by founding a large state-owned tannery at Topčider which began to work in 1839.

This tannery at Topčider had an adequate number of workers, it was furnished with better tools and equipment and produced various sorts of leather of required quality. As to the structure, it was a workshop founded as a cooperative while the tasks were divided among the workers and as such it represented the initial phase of a factory system of work bearing some characteristics of a capitalistic enterprise.

At the beginning the tannery showed all the features of a well organized craftsmen's enterprise, it met all the above mentioned needs and had its shop in Belgrade. It was selling leather to shoemakers and other craftsmen and received an income which, however, was not always sufficient to cover the costs of production and other expenses. These discrepancies between the production costs and amount of the invested state capital grew year by year so that the

government had more disadvantage than benefit of the tannery.

Beside this weak point, the tannery at Topčider had also difficulties with its workers, who were unsatisfied with working conditions and with their low wages in particular, which were neither sufficient for the reproduction of labor power, so that some of them left the tannery. Aside these troubles the tannery had to endure severe competition of the traders importing leather from Austria, which also had unfavorable consequences on its business doing.

Under these conditions the tannery sustained larger and larger losses since 1842 which resulted in the reduction of its production, dismissing of its workers, as well as the loss of customers in the market.

Some recovery measures were taken but the results failed and the tannery was compelled to cease working at the end of 1843 and to sell off the left over goods. Finally this state-owned enterprise had to be closed.

This ill success of the state-owned tannery at Topčider did not act encouragingly on private firms to invest their capital in leather industry without state support. Not sooner than after the Law on support of domestic industry including considerable privileges was enacted in 1873 had foreign and domestic firms become interested to invest their capital into this branch of industry.